

Rafał Kobis*

**BRUCE MADDY-WAITZMAN:
*THE BERBER IDENTITY MOVEMENT
AND THE CHALLENGE TO NORTH AFRICA STATES,*
TEXAS UNIVERISTY PRESS, AUSTIN 2011, 292 SS.**

Recenzowana książka Bruce Maddy-Waitzmana jest interesująca z kilku powodów.

Po pierwsze, podejmuje ona próbę zbadania mało znanej w literaturze anglojęzycznej problematyki berberyjskiej. Berberzy to rdzenna ludność Afryki Północnej, która w wyniku podboju arabskiego z przełomu VII i VIII w. i następującego po nim procesu arabizacji i islamizacji została zdominowana przez arabskich zdobywców (Camps 1983). Dominacja nie miała jednak charakteru totalnego, ponieważ grupy berberyjskie, zepchnięte w niedostępne, góryste regiony Afryki Północnej, zachowały własną kulturę. Przez prawie cały okres dominacji muzułmańskiej w Maghrebie¹ Arabowie i Berberzy żyli we względnej symbiozie dzięki scaleniu obu grup wspólną religią – islamem. W miarę stabilną sytuację społeczną i polityczną zburzył podbój regionu przez wojska francuskie trwający prawie przez cały XIX w. Nowi zdobywcy zgodnie z rzymską zasadą *divide et imperia* zaczęli promować dotąd pozostających na uboczu życia politycznego Berberów, spychając z piedestału dominujących dotąd Arabów oraz Turków (Yacano 1993). Polityka kolonialna miała przełożenie na rozwój samoświadomości wśród berberyjskich autochtonów i rozwój ich kultury. Berberyjskie odrodzenie kulturowe, zwane także berberyzmem, brutalnie zakończył proces dekolonizacji, w wyniku którego spod francuskiej dominacji uwolniły się najpierw Maroko i Tunezja (1956), a później Algieria (1962). Władza w tych nowo

* Magister stosunków międzynarodowych (Wyższa Szkoła Europejska im. ks. J. Tischnera w Krakowie) i Studiów Bliskowschodnich (Uniwersytet Jagielloński), e-mail: rafal.kobis@gmail.com

¹ Terminem Maghreb określa się ziemie położone na zachód od Libii, tj. dzisiejszą Tunezję, Algierię i Maroko. Dosłownie termin ten oznacza po arabsku zachód (ar. *al-maghrib*), a dokładnie „zachodnią część Świata Arabskiego” w przeciwieństwie do „Arabskiego Wschodu” nazywanego Maszrekiem.

powstałych państwach spoczęła na nowych arabskich elitach narodowych. Nowi przywódcy uznali berberyzm za wytwór francuskiego kolonializmu, który zagraża jedności narodowej, i tępił jego wszelkie przejawy prawie we wszystkich aspektach życia. Od początku lat 80. XX w. nastąpiło ponowne ożywienie kultury berberyjskiej, która do dziś ma wpływ na cały region. To właśnie okres postniepodległościowy jest głównym tematem zainteresowań badawczych autora książki.

Po drugie, postać autora winna zachęcić potencjalnych czytelników do zapoznania się z tą pozycją. Bruce Maddy-Waitzman jest znanym w środowisku badaczy „Świata Arabskiego” znawcą Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej. Autor ten związany jest z Moshe Dayan Center na Uniwersytecie w Tel-Awii, aczkolwiek swoje prace publikuje zarówno w Stanach Zjednoczonych, jak i Wielkiej Brytanii, co świadczy o tym, że jest to badacz znany na całym świecie. To właśnie izraelskie korzenie autora sprawiają, że jego książka wyróżnia się spośród innych. Do tej pory tą tematyką zajmowali się przede wszystkim autorzy francuskojęzyczni, z których mniejsza część była rodowitymi Francuzami (Pierre Bourdieu, Robert Montagne i inni), a większość była pochodzenia berberyjskiego (np. Salam Chaker, Maxime Ait Kaki, Karima Direche-Slimani i inni). Brak bezpośrednich związków z kulturą francuską sprawia, że książka Maddy-Waitzmana nie jest w żaden sposób obciążona piętnem kolonializmu, który każe pomijać pewne wątki autorom francuskojęzycznym ze względu na złożoność relacji francusko-maghrebskich, liczną mniejszość północnoafrykańską nad Sekwaną czy wreszcie arabską propagandę widzącą w promowaniu kultury berberyjskiej narzędzie imperializmu. Stąd też Bruce Maddy-Waitzman od samego początku powstawania książki mógł cieszyć się dużą swobodą, aby móc opisać zarówno fakty niewygodne z punktu widzenia Arabów, jak i Berberów. Niestety, autor jedynie częściowo wykorzystał naukową swobodę, jaką posiadał w tej materii.

Po trzecie, o wartości książki świadczy ciekawe spojrzenie na problematykę berberyjską. Do tej pory analizy o charakterze socjologicznym i politologicznym stanowiły niewielką część badań nad tą tematyką. Do końca XX w. w badaniach nad Berberami dominował paradygmat etnograficzny, lingwistyczny albo historyczny. Dopiero dzięki słynnemu artykułowi profesora Salam Chakera (Chaker 2002), nawołującego politologów i socjologów do wzmożenia badań na kwestię berberyjską, ten trend zaczął się odwracać. Wyrazem tego nowego spojrzenia na ten temat jest właśnie książka Maddy-Waitzmana, która jest anglojęzyczną odpowiedzią na postulat badawczy francuskiego profesora, będącego obecnie największym autorytetem w dziedzinie badań nad Berberami. Nie oznacza to bynajmniej, że jest to pierwsza praca anglojęzyczna podejmująca tematykę berberyjską z punktu widzenia nauk politycznych.

Już w latach 70. XX w. pojawiło się kilka prac, z których najważniejsze to *Arabs and Berbers. From Tribe to the Nation In North Africa* (Gellner, Micoud 1972) oraz *Minorities in Assimilation: The Berbers of North Africa* (Hazen 1979). Tezami przewodnimi tych publikacji było przeświadczenie o rychłym końcu autonomii berberyjskiej i wchłonięciu tej mniejszości przez nowo budowane wspólnoty o charakterze narodowym. Tego typu tezy nie powinny dziwić, ponieważ jednym z ich autorów był nie kto inny, jak Ernest Gellner, późniejszy teoretyk problematyki narodu i nacjonalizmu (Gellner 2009), który swoje pierwsze szlify naukowe zdobywał, badając mniejszości etniczne w Afryce Północnej. W tym kontekście książka Maddy-Waitzmana stanowi rehabilitację politologicznych studiów na Berberami w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii, ponieważ okazało się, że wieszczony m.in. przez Gellnera i Hazena kres berberyzmu nie nastąpił. Wręcz przeciwnie, Waitzman w swojej publikacji kreśli dość świetlaną przyszłość odrodzenia kulturowego Berberów, co koresponduje z tezami zawartymi w pracach z lat 70. Tym, co łączy książkę z 2011 r. z publikacjami sprzed czterdziestu lat, jest dominujące w niej państwo-centryczne ujęcie tematu, rozpatrywanie problematyki berberyjskiej z punktu widzenia państwa narodowego. O ile u Gellnera i Hazena tego typu spojrzenie było zrozumiałe ze względu na przeświadczenie tych autorów o wyższości struktur narodowych nad plemiennymi, o tyle w pracy Maddy-Waitzmana takie podejście jest nie do końca uzasadnione, ponieważ brakuje w nim punktu widzenia samych Berberów, albo może inaczej, jest ono niedostatecznie uwzględnione. Takie podejście dziwi tym bardziej, że autor dość często odwołuje się do literatury francuskiej, w której część autorów próbowała przedstawić zarówno punkt widzenia arabskich reżimów, jak i stojących do nich w opozycji Berberów. Najlepszym przykładem takiego podejścia jest książka *De la question berber au dilemme kabyle a l'aube du XXIeme siecle* (Ait Kaki 2004), którą Waitzman cytuje, ale niestety, nie idzie tym samym tropem, co francuski autor.

Ostatnim powodem, dla którego zdaniem autora niniejszej recenzji warto zainteresować się proponowaną publikacją, jest sposób, w jaki napisano omawianą pozycję. Książka podejmuje niezwykle złożoną tematykę, która pełna jest mitów powstałych w czasach kolonialnych i postkolonialnych, a które dotąd funkcjonują zarówno w przestrzeni publicznej, jak i badaniach akademickich (MacDougall 2003). Autor nie tylko w sposób przystępny opisuje nieprzystępną na pierwszy rzut oka tematykę, ale również przejrzysto stara się wytłumaczyć czytelnikowi specyfikę kwestii berberyjskiej w Afryce Północnej. To sprawia, że *The Berber Identity Movement and the Challenge of North Africa States* jest pozycją zrozumiałą nie tylko dla znawców tematyki, ale i dla laików. Co więcej, recenzowana publikacja winna zawierać podtytuł *Introduction to the*

study of political Berberism, ponieważ stanowi znakomity punkt wyjścia do zainteresowania czytelnika kwestią berberyjską, co wynika z dobrego doboru literatury zawierającej prace zarówno sprzed kilku dziesięciu lat, jak i najnowsze monografie.

Książka składa się z siedmiu rozdziałów podzielonych na trzy części. W części pierwszej pod tytułem *Entering History* autor przedstawia krótką historię Berberów od czasów starożytnych do końca ery kolonialnej w połowie XX w. Na sześćdziesięciu stronach autor w sposób czytelny opisuje historię relacji berberyjskich z kolejnymi najeźdźcami: Fenicjanami, Rzymianami, Wandalami, Bizancjum, Arabami, Imperium Osmańskim i w końcu Francuzami. Z oczywistych względów najdokładniej opisuje czasy kolonialne (s. 37–62), ponieważ to właśnie w tym okresie zaczął rodzić się współczesny berberyzm. Nieco gorzej opisane są okresy poprzedzające panowanie francuskie, aczkolwiek czytelnik dowiaduje się podstawowych wiadomości i poznaje specyfikę każdego z tych okresów. Jednakże przyjęty przez autora państwocentryczny sposób patrzenia na problem berberyjski powinien wymuszać na nim skupienie większej uwagi na okresie przedkolonialnym, nawet w takim celu, żeby móc ujrzeć podobieństwa i różnice podejścia do Berberów między współczesnością zdominowaną przez arabskie reżimy a czasami panowania dynastii muzułmańskich w Afryce Północnej. Brak takiego odniesienia wynika zapewne z faktu, że autor w swoich poszukiwaniach pominął kilka pozycji, które winny się znaleźć w jego książce (np. Vatin 1982).

W części drugiej: *Independence, marginalization and Berber reimagining*, autor poddaje analizie okres od uzyskania niepodległości przez Maroko i Algierię, czyli dwa kraje o największej liczbie Berberów (45–45% w Maroku i 25% w Algierii), do końca XX w. Przyjęta przez autora cezura czasowa, obejmująca czterdzieści lat berberyzmu w postkolonialnym Maghrebie, jest prawidłowa, a sama druga część wyjątkowo dobrze napisana. Po przeczytaniu tej części każdy czytelnik powinien bez trudu zrozumieć różnicę między sytuacją Berberów w Algierii i Maroku, i to zarówno z punktu widzenia władz centralnych, jak i specyfiki wspólnot berberyjskich w obydwu państwach. Jedynym uchybieniem autora, jaki można znaleźć w tej części, jest pominięcie w analizie dotyczącej Algierii polityki władz wobec takich wspólnot berberyjskich, jak Szauja, Mozabici i Tuaregowie. Waitzman skupia się przede wszystkim na Kabylach, co jest zrozumiałe, ponieważ to właśnie ta grupa Berberów była i jest najbardziej aktywna na polu walki o prawa autochtonów w Maghrebie. Autor co prawda wspomina o innych wspólnotach, ale brakuje choćby małego podrozdziału, w którym wytłumaczyłby czytelnikowi powody, dla jakich te wspólnoty w przeciwieństwie do Kabylów nie występowały tak jawnie przeciwko polityce władz. Podobnie jak w czę-

ści pierwszej sytuacji taka wynika zapewne z faktu, że autor na etapie poszukiwania materiałów do książki pominął pozycje odnoszące się wprost do tej problematyki (np. Vallet 1990).

Trzecia część książki pod tytułem *Reentering History In the New Millennium* jest bez wątpienia najlepsza i stanowi niezastąpione źródło wiedzy na temat berberyzmu w XXI w. Autor, niczym wytrawny kronikarz, opisał i uchwycił specyfikę ruchu w pierwszym dziesięcioleciu obecnego wieku. Przede wszystkim prezentuje sytuację Berberów w Algierii i Maroku, przy czym nie ogranicza się do błędnego wymienienia ustępstw reżimów w Algierze i Rabacie wobec autochtonów, lecz stara się zrozumieć przyczyny i konsekwencje zmiany nastawienia władz do tej problematyki. Oprócz oczywistych rozdziałów poświęconych polityce Muhammada VI w Maroku i Abdelaziza Butefliki w Algierii w stosunku do Berberów wykazuje się oryginalnością w porównaniu do innych publikacji, pisząc o międzynarodowym wymiarze opisywanej przez siebie kwestii. W rozdziale siódmym autor opisuje zatem historię Conges Mondial Amazigh, czyli ponadnarodowej instytucji reprezentującej autochtonów z całej Afryki Północnej i Wysp Kanaryjskich (s. 133–146), a także stosunek Kongresu do sytuacji Berberów we Francji i Libii rządzonej przez Muammara Kadafigo. Równocześnie także w tym rozdziale opisuje wzajemne relacje między berberyzmem a syjonizmem (s. 146–152), co wyróżnia książkę spośród wszystkich publikacji, jakie dotąd powstały na temat Berberów. Nawiązanie do syjonizmu jest niezwykle ciekawym zabiegiem, niespotykanym dotąd w literaturze przedmiotu, i świadczy o oryginalności książki.

Publikacja Bruce Maddy-Waitzmana jest bez wątpienia interesującą pozycją dla wszystkich zainteresowanych tematyką związaną z szeroko rozumianym Bliskim Wschodem. O wartości książki niech świadczy fakt, iż może przysłużyć się zarówno osobom obeznanym w tematyce berberyjskiej, jak i takim, które do tej pory nie stykały się z tą problematyką. Jest napisana łatwym, zwięzłym językiem, przez co nie powoduje u czytelnika poczucia znużenia. Nie oznacza to jednak wcale, że książka traci przez to swój akademicki charakter, ponieważ autorowi udało się w bardzo interesujący sposób wytłumaczyć niezwykle złożoną problematykę. Te czynniki decydują o tym, że książka ta polecana jest przede wszystkim osobom rozpoczynającym badania nad Berberami, zwłaszcza politologom i socjologom. Dla osób obeznanych z tą tematyką oferuje ciekawe spojrzenie na międzynarodowy wymiar ruchu odnowy kultury berberyjskiej z unikatowym akademickim rozważaniem nad relacjami między berberyzmem a syjonizmem. Książka ma swoje mankamenty, które jednak nie rzutują na jej odbiór jako całość. Wykazane braki w literaturze są zauważalne jedynie dla osób obeznanych w tematyce berberyjskiej, a takich osób jest wciąż w Polsce niewiele, aczkolwiek dzięki niej na pewno ich liczba znacznie wzrośnie.

Bibliografia

- Ait Kaki M., 2004, *De la question berber au dilemme kabyle a l'aube du XXIeme siecle*, Paris.
- Camps G., 1983, *Comment la Berbérie est devenue le Maghreb arabe*, „Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée”, Année 1983, Numero 35, s. 7–35.
- Ckaker S., 2002, «*Question berbere*», «*Probleme kabyle*» ou en est-on?, „Annuaire de l'Afrique du Nord”, Tomex XI, 2002, s. 285–294.
- Gellner E., 2009, *Narody i nacjonalizm*, Warszawa.
- Gellner E., Micoud Ch. (eds.), 1972, *Arabs and Berbers: From Tribe to Nation In North Africa*, London.
- Hazen W.E., 1979, *Minorities in Assimilation: The Berbers of North Africa* [w:] McLaurin, R.D., (ed.), *The political Role of Minority Groups in the Middle East*, New York.
- MacDougall J., 2007, *After the war: Algeria's transition to uncertainty*, „Middle East Report”, nr 235, s. 34–41.
- Vallet M., 1990, *Les Touaregs du Hoggar entre décolonisation et indépendance (1954–1974)*, „Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée”, Année 1990, Numero 57, s. 77–90.
- Vati J.C., 1982, *Introduction générale. Appréhensions et compréhension du Maghreb précolonial (et colonial)*, „Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée”, Année 1982, Numero 33, s.7–32.
- Yacano X., 1993, *Histoire de l'Algérie de la fin de la Régence turque à l'insurrection de 1954*, Paris.